

УДК 811.161.2:81'367

Григоренко І.В.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ МОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ДОКУМЕНТАЛІСТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті на матеріалі листування Панаса Мирного розглянуто деякі особливості функціонування епістолярного стилю мовлення в українській літературній документалістиці другої половини ХІХ століття.

Ключові слова: епістолярій, епістолярний стиль мовлення, документалістика, Панас Мирний.

Останніми роками в українській філологічній науці (як у мовознавстві, так і у літературознавстві) спостерігається зростання зацікавленості дослідників автобіографічними й епістолярними жанрами, а особливо – епістолярною спадщиною письменників. Привабливість листів для науковців, на наш погляд, зумовлена значним потенціалом, властивим епістолам як об'єкту досліджень різних галузей науки: історії, психології, мовознавства, літературознавства, культурології, філософії тощо. Приватні листи водночас розкривають історичний, психологічний, творчий аспекти життя і діяльності їх авторів.

Залишаючись фактом особистого життя своїх авторів, така епістолярна спадщина стала частиною культурного життя нації. Це засвідчує епістолярій Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, М. Драгоманова, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Є. Маланюка, М. Зерова, І. Багряного, О. Довженка, О. Гончара, В. Стуса та інших.

Залучення епістолярних джерел до наукових студій у сучасному літературознавстві дозволяє поглибити філологічну основу вивчення мовно-літературного процесу певної доби. Мовностилістичну специфіку епістолярію окремих письменників аналізували, зокрема, О. Братаніч (Г. Кочур), Н. Большакова (М. Цвєтаєва і Б. Пастернак), К. Ленець (Т. Шевченко), А. Найрулін (М. Коцюбинський) тощо. Лінгвостилістичні особливості епістолярного дискурсу вивчали С. Богдан, Е. Ветрова, Н. Журавльова, С. Комарова, О. Куварова, Н. Павлик, І. Черкез. Проблему нормалізації української літературної мови в епістолярії другої половини ХІХ – початку ХХ століття розглядала Л. Лушпинська.

Окремі дослідники вивчали лінгвістичну специфіку та світоглядні аспекти творчої спадщини Панаса Мирного. М. Панфілов дослідив функціонування концепту “мова” у світогляді Панаса Мирного [18]. Л. Мацько присвятила статтю “Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного” з'ясуванню структури листа та особливостей добору мовностилістичних одиниць в епістолярних текстах письменника, розглядаючи листи Панаса Мирного як окремий повноцінний об'єкт лінгвістичних досліджень [12].

Однак у теоретичному аспекті досі не існує чіткого розмежування художніх творів, написаних у епістолярній формі, та власне листів, які, у свою чергу, є літературними, але не художніми творами. Наукове осягнення епістолярію як мовного явища, структури та мовностилістичних ознак епістол розпочалося з античності. Лист як особливий мовленнєвий жанр у античні часи починає розвиватися трьома основними шляхами: власне приватне листування; листи, автори яких заздалегідь розраховували на їх оприлюднення або на широке коло читачів; публіцистичні, художні твори, написані у формі листа.

Як свідчить історія світової літератури, форма листа та епістолярний жанр користувалися в античні часи неабиякою популярністю. Тому вже давні риторики запроваджували правила листування і вміщували зразки листів, навчали мистецтва складання листа, наголошуючи на відмінності епістолярної і літературно-художньої творчості.

Автор приватного листа заздалегідь не розраховує на його оприлюднення чи на широке коло адресатів, такий лист призначається конкретному адресатові, здебільшого другові або доброму знайомому. Українська дослідниця Н. Павлик пропонує виділити в окрему групу епістолярій письменників, адже йому притаманні досить специфічні властивості: написання будь-якої кореспонденції – творчий процес, адже епістола створюється за всіма законами літературної майстерності; у листах обов'язково відбивається індивідуальний авторський стиль; письменник повинен усвідомлювати, що його епістолярна спадщина може бути опублікована для широкого загалу [15, с. 247].

Визначальною особливістю приватних листів письменників є те, що вони, залишаючись побутовим жанром, завжди існують у взаємодії з сучасним літературно-художнім та соціально-культурним середовищем доби. Письменники у своїх листах створюють цілісний образ дійсності. Приватні листи літераторів, по суті, знаходяться ніби поза літературою, оскільки адресат, пишучи листа, думає про його художню вартість в останню чергу, тому такі листи є цікавими і важливими тільки для його автора та отримувача, а не для загалу. Водночас літературна обробка життєвого факту, яка відбувається в листі письменника, відображає також естетичну роботу митця.

Через своєрідність епістолярного жанру виявляється нечітка межа між листом як фактом літератури і побутовим документом. Листи як текст входять у літературу саме зі сфери побуту. Остаточно не вирішеним наразі залишається питання, чи належить лист письменника до документальної літератури. Теорія літератури й досі не подає виваженого визначення документальної літератури. До документалістики зараховують твори художньо-публіцистичних, науково-художніх і художньо-документальних жанрів, в основу яких покладено документальні матеріали, подані повністю або частково чи відтворені у вигляді вільного викладу [3, с. 7]. Документальна література, як правило, не містить публіцистичної оцінки автора, але чимало творів документальної літератури мають художнє значення.

При визначенні місця епістолярного жанру в історії словесності науковий інтерес дослідників сконцентрований здебільшого на проблемі

взаємопроникнення мистецтва і дійсності. Так, П. Палієвський у межах дискусії “Література, документ, факт”, вказавши на такі ознаки письменницьких кореспонденцій, як вільна форма, що притягує увагу та сприяє роздумам над особистістю самого автора, і відтворення “духу” епохи, бо в ролі художника у цьому випадку є саме життя, що створило і автора, і документ, запропонував зараховувати листи до документальної літератури [16, с. 183]. Протилежної думки дотримується Б. Агапов, який вважає, що з документальної літератури слід вилучити всі явища, які не стосуються мистецтва, а саме: повідомлення, доповіді, щоденники, спогади та листи [1, с. 202].

Натомість Л. Гінзбург, досліджуючи письменницькі листи ХІХ ст., поклала в основу своєї концепції документальної літератури принцип побудови характеру та зауважила на тому, що образ людини формується у самому житті, а життєва психологія відбивається в листах, щоденниках, сповідях, у яких естетична основа присутня в більшій або меншій мірі свідомо [6, с. 65]. За такого підходу вона об'єднала у межах документальної літератури історію, листи, мемуари, життєписи, різноманітні есеїстичні жанри [6, с. 62]. У свою чергу І. Янська та В. Кардін у процесі вивчення специфіки документальної літератури зауважили, що серед документальних жанрів існує “людський документ”, до якого вони віднесли мемуари, щоденник й епістолярій [21, с. 5-19].

Сучасна українська філологічна наука визначає лист як найпростішу жанрову форму мемуаристики. До епістолярних творів зараховують щоденники, записки, мемуари, що, як і листи, яскраво характеризують особистість автора і не завжди призначені для публікації. Проте у вітчизняному літературознавстві та лінгвостилістиці досі бракує досліджень, у яких було б детально розглянуто історичний та теоретичний аспекти мемуаристики загалом, тому специфіка цього жанру досі залишає багато питань для вивчення.

Л. Гінзбург вказує, що листи не входять у традиційне поняття літератури, адже вони займають “проміжну” позицію як різновид документальної літератури разом з мемуарами та щоденниками [5, с. 56]. Епістолярій знаходиться на межі між листом як фактом літератури і побутовим документом. Лист, не будучи жанром красного письменства, входить у групу культурних текстів і стає фактом літератури. Епістолярні тексти перебувають на межі документа і мистецтва, тому, закономірно, вбирають в себе риси і документа, і художнього твору.

Епістолярний стиль у сучасній енциклопедії “Українська мова” визначений як функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових відносин і вживається переважно у листуванні [7, с. 160]. Натомість С. Єрмоленко у довідковому виданні “Українська мова. Енциклопедія” виділяє шість стилів (розмовний, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній, конфесійний) і наголошує, що не доцільно виокремлювати епістолярний стиль, оскільки його “диференціальні ознаки... перекриваються ознаками більш узагальнених структурно-функціональних стилів (офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного)” [20, с. 603].

Схожу думку висловлює С. Антоненко, співвідносячи лист з розмовним стилем, що виявляється у вживанні розмовної лексики і фразеології, синтаксису, який використовують в усному розмовному мовленні. Оскільки у листах обов'язково позначаються професійні мистецькі особливості, варіації в структуруванні тексту і використанні мовних засобів, приватне неофіційне листування письменника наближається до розмовного, публіцистичного і художнього стилів, приватне офіційне – до ділового [2, с. 19]. З цим важко не погодитися, особливо щодо приватних листів, основне призначення яких – поінформувати, описати певні побутові проблеми, обговорити повсякденне життя.

С. Гіндін, В. Наєр, Т. Радзівська, пропонують визначити епістолярне мовлення як міжстильове явище, здатне існувати у рамках чи на базі певного функціонального стилю або поза їх межами [4, 14, 19]. На думку В. Наєр, епістолярна форма писемного мовлення наявна в усіх стилях мови. При цьому епістолярні тексти у мовному плані відповідають вимогам цих стилів, а у структурно-композиційному – зберігають властиву їм сталу форму. Листи, які стоять поза будь-яким функціональним стилем, підпорядковуються в цілому одній інваріантній композиційній моделі і, таким чином, об'єднуються в єдиній формі мовленнєвої варіативності, яка є специфічною ознакою епістолярного жанру [14, с. 45].

Ми поділяємо думку Т. Заболотної, яка вважає, що окремі листи існують як невід'ємні складові частини різних функціональних стилів, а кожна кореспонденція уміщує кілька стилів мови [8, с. 13]. До найбільш характерних стильових ознак листів належать: використання звертань у кличній (часто пестливій) формі; наявність традиційних початків і закінчень; використання різноманітних побажань, вітань тощо; невимушений добір мовних засобів; безпосередність у вираженні емоцій; використання лексики і граматичних конструкцій, властивих усно-розмовному мовленню [7, с. 160]. Г. Мазоха вказує, що лист має деякі ознаки розмовної мови, зокрема невимушеність, ситуативність, безпосередність у спілкуванні [11]. Своєрідність та складність стильового визначення листа, на наш погляд, зумовлюється мовною ситуацією, жанром листа, соціальним рівнем комунікантів, умовами, за яких пишуть лист, формою спілкування, яка залежить від мети і причини спілкування. Ці специфічні властивості листа зумовлюють видову різноманітність епістолярію.

В. Кузьменко вважає, що “окремі кореспонденції є невід'ємними складовими частинами різних функціональних стилів, а, в свою чергу, тканина кожного листа зіткана з кількох стилів мови. Отже, з терміном “епістолярний стиль” можна погодитися лише за умови, якщо комплекс різних стилів прийняти за одне ціле” [9]. Тому, на думку дослідника, епістола полістильова. З цим твердженням погоджується і Г. Мазоха, яка зазначає, що листи митців художнього слова всупереч обмеженням і регламентації часто ламають епістолярні традиційні штампи, а їх автори – письменники – надають листам, як і художнім творам, самостійної повнозначності, адже і в своєму приватному листуванні вони залишалися передовсім митцями, а лист – зразком їх художнього саморозкриття [10].

Суперечливість і неоднозначність підходів до жанрово-стильової диференціації кореспонденцій письменників ще раз доводить специфічність цього художньо-документального мовно-літературного феномену.

Листування для українських письменників другої половини ХІХ завжди було досить продуктивною формою, а інколи і єдиною можливістю спілкування з друзями, близькими, однодумцями й опонентами. У такий спосіб спілкувався, зокрема, і Панас Мирний, використовуючи не тільки листи, а й інші види поштових відправлень. Листи для письменника були важливим засобом спілкування, адже він дуже рідко виїздив із Полтави.

Органічно вписані в український літературний процес другої половини ХІХ – початку ХХ ст. життя і творчість Панаса Яковича Рудченка припали на складні й драматичні події суспільно-політичного життя, адже цей період – один із найцікавіших і найскладніших у суспільному та культурному житті українців. Становлення ідейно-естетичних поглядів письменника тісно пов'язане з еволюцією його життєвого та творчого шляху, а також із загальним розвитком і станом громадської думки, рівня її зрілості. Листування Панаса Мирного дозволяє простежити особливості функціонування епістолярного стилю мовлення у другій половині ХІХ століття.

Корпус епістолярних текстів письменника є неповним і досить фрагментарним, порівняно з кількістю збережених листів, наприклад, Івана Нечужа-Левицького, Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Івана Франка, Якова Жарка та інших. Втрат серед епістолярної спадщини Панаса Мирного було б набагато більше, якби не звичка інтелігенції ХІХ століття спочатку робити чорнові записи.

Більшість своїх листів Панас Мирний писав українською мовою (124 із 186 опублікованих). Проте на мовленнєвому оформленні епістолярію письменника позначилась та мовна ситуація, яка існувала у Російській імперії другої половини ХІХ століття. Так, усі листи письменника до дружини та рідних написані російською мовою (листи до О. Шейдеман, М. Шейдеман, Є. Шейдемана, племінників, знайомих Г. Адешелідзе, І. Зубковського, П. Репетіна); до колег-письменників, редакторів, видавців та близьких друзів і соратників – українською (листи до М. Грушевського, С. Єфремова, М. Заньковецької, Якова Жарка, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, М. Лисенка, О. Огоновського, М. Старицького, Н. Романович-Ткаченко, Олени Пчілки та ін.) (додатки А, Б). Навіть за мовною ознакою можна визначити родинні, дружні та ділові листи Панаса Мирного.

Цікавим є підпис, який ставив на своїх кореспонденціях письменник – у переважній більшості випадків він підписувався автонімом “П. Рудченко”, а у написаних російською листах “А. Рудченко”. Дуже рідко письменник підписувався своїм псевдонімом “П. Мирний”. Підписував свої листи псевдонімом Панас Якович тоді, коли бажав підкреслити те, що вони з адресатом роблять спільну справу, є соратниками і колегами, прагнучи, щоб адресати ототожнювали його саме з письменником Панасом Мирним. Крім того, використання псевдоніму убезпечувало Панаса Рудченка, українського

письменника та водночас досить сановного імперського чиновника, від політичних утисків та переслідувань.

Зрідка у своїх листах письменник використовував і криптонім “П.Р.” або “А.Р.”. Відомо небагато таких листів (усього 4), які збереглися у чорновому варіанті, тому очевидно, що криптонім використано не для приховування справжнього імені, а для швидкості написання, наприклад листи до В. Науменка від 23 лютого 1902 року та до І. Житецького від 25 лютого 1902 року [17].

Листи Панаса Мирного не призначалися для широкого загалу. Письменник не передбачав можливості їх публікації, оскільки переважна більшість його кореспонденцій адресовані рідним, друзям, колегам. Немає серед епістолярію письменника відкритих листів. Щоправда, існує кілька вітальних листів з нагоди ювілею, зокрема до І. Нечуя-Левицького, М. Заньковецької, братів Тобілевичів, М. Кропивницького, Олени Пчілки, М. Лисенка, які призначалися для публічного прочитання серед гостей ювілярів.

Відомо також кілька листів Панаса Мирного до колективних адресатів. Проте їх не можна вважати відкритими, хоча вони й були опубліковані ще за життя письменника. Це листи до редакції газети “Рада” та до мануйлівської “Просвіти” [17].

Дуже мало серед епістолярію письменника суто офіційних листів (таких, як лист до видавництва “Сіяч”, кілька листів до С. Єфремова, І. Житецького, П. Репетіна), адже Панас Якович прагнув дружньої манери спілкування у листах до видавців та упорядників різних збірників. Про це свідчать, наприклад, епістолярні діалоги з М. Старицьким, С. Єфремовим, М. Коцюбинським, Я. Жарком, Н. Романович-Ткаченко та іншими. У своїх листах поряд з робочими моментами письменник цікавиться особистим життям адресатів, згадує про власні домашні клопоти чи особисті справи, висловлює міркування, які прямо не стосуються основної теми розмови [17].

При епістолярного стилю мовлення українських письменників другої половини ХІХ століття, у тому числі і кореспонденції Панаса Мирного, важливо враховувати комунікативний аспект, оскільки, на думку О. Мелешенко, лист немислимий без читача, а зіткнення двох світів – реального життя і літератури, яке відбувається в листі, – визначає своєрідність комунікації між автором і кореспондентом [13, с. 6]. Кожен лист розрахований на певного адресата. Тому необхідно вивчати письменницький епістолярій за адресатно-рецептивною спрямованістю листа. У цьому ми і вбачаємо перспективу подальших наукових розвідок у контексті вивчення епістолярного стилю української літературної документалістики.

Отже, епістолярні тексти – невід’ємна частина будь-якої національної культури. Особливе місце серед епістолярію митців та громадських діячів другої половини ХІХ століття посідає приватне листування українських письменників. Стиль більшості таких листів визначений тим, що вони не призначалися для публікації і не усвідомлювалися письменниками як літературний твір. Однак завдяки оригінальності і глибині самовираження

епістолярій письменників став важливою частиною їх літературної спадщини, перетворившись з приватних побутових листів на літературний факт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапов Б. Искусство остается / Б. Агапов // Литература, документ, факт. – Иностранная литература. – 1966. – №8. – С. 202.
2. Антоненко С.В. Структура писем А.С. Пушкина (лингвостилистика текста) / С.В. Антоненко. – К., 2000. – 154 с.
3. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи / О. А. Галич – Луганськ: Знання, 2001. – 254 с.
4. Гиндин С.И. Биография в структуре писем и эпистолярного поведения / С.И. Гиндин // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 63–77.
5. Гинзбург Л.Я. Литература в поисках реальности: ст., эссе, заметки / Л.Я. Гинзбург // Л.: Сов. писатель. Ленинградское отделение, 1987. – 397 с.
6. Гинзбург Л.Я. О документальной литературе и принципах построения характера / Л.Я. Гинзбург // Вопросы литературы. – 1970. – №5. – С. 62–91.
7. Енциклопедія “Українська мова”. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2000. – 750 с.
8. Заболотна Т.В. Епістолярна спадщина В. Винниченка: адресування і стиль: дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.01 / Т.В. Заболотна – К., 2005. – 173 с.
9. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття: дис. ... доктора філол. наук: 10.01.01 / В. Кузьменко – К., 1999. – 355 с.
10. Мазоха Г.С. Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження / Г.С. Мазоха // Вісник Житомирського ДУ імені Івана Франка. – Житомир: РВВ ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88–92.
11. Мазоха Г.С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 “Українська література” / Г.С. Мазоха. – К., 2007. – 27 с.
12. Мацько Л.І. Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного / Л.І. Мацько // Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г. Короленка. Зб. наук. праць. Серія “Філологічні науки”. – Полтава, 1999. – Вип. 2(6). – С. 108–116.
13. Мелешенко Е.В. Письма Ф.М. Достоевского в контексте исследования личности и творчества писателя: дисс. ... канд. филол. наук 10.01.01 / Е.В. Мелешенко. – Новосибирск, 2003. – 159 с.
14. Наер В.Л. К проблеме жанра в системе функционально-стилистической дифференциации языка / В.Л. Наер // Стилистические аспекты устной и письменной коммуникации. – М.: МГПИИЯ, 1987. – С. 39–47.
15. Павлик Н.В. Специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища / Н.В. Павлик // Лінгвістика: [Зб. наук. пр.]. – Луганськ: Видавництво ЛНПУ ім. Т. Шевченка “Альма-матер”, 2005. – С. 241–248.
16. Палиевский П. Документ в современной литературе / П. Палиевский // Литература, документ, факт. – Иностранная литература. – 1966. – №8. – С. 183–184.
17. Панас Мирный. Твори: [в 7 т.] / Мирный Панас. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1971. – 663 с.
18. Панфілов М.П. Концепт мова у світогляді Панаса Мирного / М.П. Панфілов // Наук. вісник. – Ізмаїл, 2005. – Вип. 19. – С. 172–175.
19. Радзівєвська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т.В. Радзівєвська. – К.: Вид-во НАН України, 1998. – 194 с.
20. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

21. Янская И. Пределы достоверности. Очерки документальной литературы / И. Янская, В. Кардин – М. : Советский писатель, 1981. – 406 с.

В статье на материале переписки Панаса Мирного рассмотрены некоторые особенности функционирования эпистолярного стиля речи в украинском литературной документалистике второй половины XIX века.

Ключевые слова: эпистолярный, эпистолярный стиль речи, документалистика, Панас Мирный.

Some of the peculiarities of the epistolary style of speech in the Ukrainian literary documentary of the second half of the XIX century (based on correspondence Panas Mirny) are considered in the article.

Keywords: epistolary, the epistolary style of speech, documentary, Panas Mirny.

УДК 81'276.1:82-4

Дияк О.В.

ЕСЕ ЯК СКЛАДОВА МОВНОГО ПОРТФОЛІО ФАХІВЦЯ

У статті зацентровано увагу на есе як складовій мовного портфоліо фахівця, наголошено на з'яві й розвиткові цієї жанрової форми, схарактеризовано прикметні риси, визначено складники есе, подано вимоги до його написання та презентації.

Ключові слова: активні методи навчання, метод портфоліо, мовний паспорт, есе.

Одним із стратегічних завдань сучасної вищої освіти є досягнення якісно нового рівня мобільності та професійно-практичної підготовки фахівців. Сучасні технології підготовки спеціаліста вимагають моделювання особи студента як фахівця, особи, яка прагне щонайбільшої реалізації власних можливостей, яка готова до сприйняття інформації, набуття нового досвіду, здатна на свідомий вибір за різних професійних ситуацій.

В умовах інтенсифікації все більше стають поширеними активні методи навчання, що сприяють організації творчої самостійної роботи студентів. Саме на самостійній роботі зацентровано у фаховій підготовці, сучасний стан якої спонукає викладачів шукати нові шляхи підвищення якості теоретичної підготовки студентів і формування їхніх практичних умінь у професійній діяльності. Критерієм успішності студента стає не стільки результативність у